

Wyrok z dnia 18 marca 2005 r., II CK 556/04

Oparcie wyroku na podstawie faktycznej niepowołanej przez powoda jest orzeczeniem ponad żądanie w rozumieniu art. 321 k.p.c.

Sędzia SN Józef Frąckowiak (przewodniczący)

Sędzia SN Gerard Bieniek (sprawozdawca)

Sędzia SN Irena Gromska-Szuster

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Karla Ernsta S. przeciwko Władysławowi B. o zapłatę, po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 18 marca 2005 r. kasacji powoda od wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 3 marca 2004 r.

oddalił kasację.

Uzasadnienie

Sąd Okręgowy wyrokiem z dnia 8 kwietnia 2003 r. zasądził od pozwanego na rzecz powoda kwotę 67 975 zł z odsetkami, oddalając powództwo w pozostałym zakresie. Ustalił, że strony zawarły w dniu 24 sierpnia 1994 r. umowę pożyczki, na podstawie których powód pożyczył pozwanemu kwotę 15 000 marek niemieckich z przeznaczeniem na udział w przetargu obejmującym sprzedaż fabryki betonu w N. i wpłatę zaliczki na poczet ceny. Ustalono 8% stopę i datę, od której będą liczone odsetki (1 października 1994 r.). W dniu 12 września 1994 r. pozwany wraz z Tomaszem E. założyli spółkę z o.o., w której pozwany swoje udziały pokrył wkładem niepieniężnym w postaci zorganizowanej części przedsiębiorstwa (byłego zakładu w N.). W dniu 14 września 1994 r. strony zawarły kolejną umowę pożyczki, na podstawie której powód pożyczył pozwanemu 50 000 marek niemieckich celem sfinansowania nabycia udziałów w spółce, o której wyżej mowa. W umowie pożyczki uzgodniono 5% stopę odsetek płatnych od dnia 31 grudnia 1994 r. i zastrzeżono, że w razie niezwrócenia pożyczki pozwany przekaże powodowi uprawnienie do nabycia udziałów w spółce. Ustalono też, że w okresie od dnia 25

października 1994 r. do dnia 22 grudnia 1994 r. pozwany udzielił kilkakrotnie pożyczek spółce, z tym że pieniądze pochodziły od powoda.

Powód wezwał pozwanego do zwrotu kwoty 88 646 marek niemieckich z tytułu udzielonych pożyczek, a następnie wytoczył powództwo o zasądzenie kwoty 88 809 zł, które w toku procesu sprecyzował w ten sposób, że domagał się zasądzenia kwoty 15 000 marek niemieckich z pierwszej umowy pożyczki z odsetkami za okres od dnia 1 października 1994 r. do dnia 28 lutego 2001 r. oraz kwoty 23 165 marek niemieckich z tytułu drugiej umowy pożyczki.

Sąd Okręgowy – po dokonaniu rozliczenia stron – uznał roszczenie za uzasadnione do kwoty 35 459 marek niemieckich wraz ze skapitalizowanymi odsetkami i zasądził równowartość tej kwoty według kursu marki niemieckiej w dniu wniesienia pozwu, co stanowiło 67 975 zł. Jako podstawę prawną orzeczenia wskazał art. 720 k.c.

W wyniku rozpoznania apelacji obu stron Sąd Apelacyjny wyrokiem z dnia 3 marca 2004 r. zmienił zaskarżone orzeczenie i powództwo oddalił. Wskazał, że umowy pożyczki zawarte przez strony w dniach 24 sierpnia 1994 r. i 14 września 1994 r. były bezwzględnie nieważne, gdyż obowiązujący wówczas art. 9 pkt 4 ustawy z dnia 15 lutego 1989 r. – Prawo dewizowe (Dz.U. Nr 6, poz. 33) wymagał zezwolenia dewizowego na udzielenie i zaciąganie pożyczek oraz kredytów przez osoby krajowe w obrocie dewizowym z zagranicą. Takiego zezwolenia w sprawie nie było, co skutkuje bezwzględną nieważnością umowy (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 grudnia 1985 r., I CR 198/85, OSPiKA 1998, nr 4, poz. 92). Podniesiono też, że bezwzględna nieważność umów pożyczki nie stoi na przeszkodzie dochodzeniu przez powoda roszczenia na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu lub nienależnym świadczeniu, jednak uwzględnienie tego roszczenia w niniejszej sprawie nie jest możliwe z uwagi na treść art. 321 § 1 k.p.c.

Wyrok ten zaskarżył powód kasacją zarzucając naruszenie art. 405 w związku z art. 410 k.c. przez odmowę ich zastosowania w sprawie oraz naruszenie art. 321 § 1 k.p.c. co miało istotny wpływ na wynik sprawy. Podnosząc te zarzuty powód domagał się uchylenia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Podstawowe znaczenie ma dokonanie prawidłowej wykładni art. 321 § 1 k.p.c., jest bowiem poza sporem, że powód jednoznacznie swoje żądanie uzasadnił

faktem udzielenia pozwanemu pożyczki określonych kwot pieniężnych na podstawie umów pożyczki zawartych w dniu 24 sierpnia 1994 r. (obejmującej pożyczkę w kwocie 15 000 marek niemieckich) oraz w dniu 14 września 1994 r. (obejmującej pożyczkę w kwocie 50 000 marek niemieckich). To żądanie powoda i uzasadniające je okoliczności faktyczne zostały wyrażone w pozwie (art. 187 § 1 k.p.c.) i nie uległo żadnej modyfikacji w trakcie toczącego się postępowania przez odpowiednią zmianę powództwa (art. 193 k.p.c.). Przeciwnie, w piśmie procesowym z dnia 14 stycznia 2003 r. powód, precyzując żądanie, podtrzymał je w całości, także w zakresie okoliczności faktycznych uzasadniających to żądanie. Żądanie przez powoda zwrotu pożyczki było zresztą przedmiotem postępowania dowodowego przed Sądem pierwszej instancji, który uwzględnił je w znacznej części (do kwoty 67 975 zł) na podstawie art. 722 k.c. Uznanie umów pożyczki za bezwzględnie nieważne przez Sąd Apelacyjny i oddalenie powództwa stało się bezpośrednią przyczyną podniesienia przez powoda zarzutu naruszenia art. 321 § 1 k.p.c. przez Sąd Apelacyjny, który, zdaniem powoda, władny był uwzględnić powództwo na podstawie art. 405 w związku z art. 410 k.c., a na przeszkodzie wydania takiego rozstrzygnięcia nie stoi zakaz wyrokowania ponad żądanie, wyrażony w art. 321 § 1 k.p.c. Powód zasygnalizował przy tym rozbieżności w orzecznictwie sądów powszechnych i Sądu Najwyższego dotyczące stosowania art. 321 § 1 k.p.c.

Podjmując to zagadnienie należy wskazać, że zgodnie z art. 321 § 1 k.p.c. sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani zasądzać ponad żądanie. Podkreśla się, że przepis ten daje wyraz tradycyjnej zasadzie wyrokowania statuującej zakaz orzekania ponad żądanie, a także zasadzie dyspozycyjności, która przejawia się w tym, że sąd jest związany granicami żądania powództwa i nie może w tym wypadku dysponować przedmiotem procesu przez określenie jego granic niezależnie od zakresu żądania ochrony przez powoda. Zgodnie z tym przepisem, sąd ma obowiązek orzec negatywnie lub pozytywnie o całym przedmiocie sporu (żądania). Samo pojęcie żądania określa art. 187 § 1 k.p.c., stanowiąc, że pozw powinien m.in. zawierać dokładnie określone żądanie oraz przytoczenie okoliczności faktycznych uzasadniających żądanie. Sąd powinien dbać o prawidłowe sformułowanie żądania pozwu, aby wiadomy był zakres rozpoznania i orzekania w sprawie.

Nie budzi wątpliwości wyrażony w art. 321 § 1 k.p.c. zakaz orzekania ponad żądanie. Zgodnie przyjmuje się, że granice żądania określa m.in. wysokość dochodzonych roszczeń. Oznacza to, że sąd nie może zasądzić ponad żądanie, a więc uwzględnić roszczenia w większej wysokości niż żądał powód, również wtedy, gdy z okoliczności sprawy wynika, że powodowi przysługuje świadczenie w większym rozmiarze.

Artykuł 321 § 1 k.p.c., określając granice wyrokowania, wskazuje jednak, że nie można wyrokować co do rzeczy, która nie była przedmiotem żądania, czyli zasądzić coś innego niż strona żądała. Żądanie powództwa określa więc nie tylko jego przedmiot, lecz również jego podstawa faktyczna. Zasądzenie sumy pieniężnej, która wprawdzie mieści się w granicach kwotowych powództwa, lecz z innej postawy faktycznej, stanowi orzeczenie ponad żądanie (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 1949 r., Wa.C. 165/49, "Demokratyczny Przegląd Prawniczy" 1950, nr 3, poz. 61). Wyrok uwzględniający powództwo na zasadzie faktycznej, na której powód ani w pozwie, ani w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji nie opierał powództwa, stanowi zasądzenie ponad żądanie (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 stycznia 1936 r., C II 1770/35, "Przegląd Prawa i Administracji" 1936, nr 2, poz. 148). Ten kierunek wykładni art. 321 § 1 k.p.c. (będący odpowiednikiem art. 329 § 2 k.p.c. z 1930 r.) jest obecnie kontynuowany, czego wyraz stanowi przykładowo wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 października 1993 r., I CRN 156/93 (nie publ.). Stwierdzono w nim, że sąd nie może uwzględnić roszczenia na innej podstawie faktycznej niż wskazana w pozwie (art. 321 § 1 k.p.c.).

Wbrew twierdzeniom zawartym w kasacji nie ma w tym względzie rozbieżności w orzecznictwie Sądu Najwyższego, a tezy tej nie uzasadnia też wyrok z dnia 23 lutego 1999 r., I CKN 252/98 (OSNC 1999, nr 9, poz. 152), ani wyrok z dnia 28 lutego 2002 r. III CKN 182/01. W pierwszym z tych orzeczeń Sąd Najwyższy odniósł się do kwestii skutków prawnych wskazania przez powoda przepisów prawa materialnego, mogących stanowić podstawę prawną orzeczenia. Sąd Najwyższy wyjaśnił, że jakkolwiek wskazanie takie nie jest wymagane – w myśl zasady *da mihi factum, dabo tibi ius* – to jednak nie pozostaje to bez znaczenia dla przebiegu i wyniku sprawy, albowiem pośrednio określa także okoliczności faktyczne uzasadniające żądanie pozwu. Wskazano, że jeśli powód buduje jakąś konstrukcję swego żądania, osadzając ją na ściśle wskazanym przepisie prawa materialnego, to

tym samym wytycza granice okoliczności spornych i niespornych, które mogą stanowić podstawę faktyczną żądania. Przykładowo, jeżeli wnoszący powództwo o zapłatę czyni podstawą żądania art. 415 k.c., to zarazem przedstawia pod osąd tylko te fakty, które mogą służyć jako substrat konstrukcji czynu niedozwolonego.

Skład orzekający w niniejszej sprawie podziela to stanowisko, które dotyczy skutków procesowych wskazania w pozwie podstawy materialnoprawnej dochodzonego roszczenia. Należy przy tym zauważyć, że nie pozostaje w kolizji z tym stanowiskiem pogląd Sądu Najwyższego z dnia 28 lutego 2002 r., III CKN 182/01 (nie publ.), w którym przyjęto, iż dochodzenie roszczenia zwrotu nakładów poniesionych na nieruchomości na podstawie art. 405 k.c. nie stoi na przeszkodzie rozpoznaniu roszczenia na podstawie art. 226 k.c. Należy zauważyć, że faktyczna podstawa roszczenia jest ta sama, chodzi o zwrot wartości dokonanych nakładów. To jest przedmiot żądania w rozumieniu art. 321 § 1 k.p.c.

Nie sposób jednak takiej oceny zastosować w okolicznościach niniejszej sprawy; przedmiotem żądania był zwrot pożyczki, a okoliczności faktyczne uzasadniające żądanie sprowadzały się do wykazania faktu udzielenia pożyczki, jej wysokości oraz jej niezwrócenia. Tymczasem okoliczności faktyczne, które uzasadniają roszczenie oparte na konstrukcji bezpodstawnego wzbogacenia lub nienależnego świadczenia, są zupełnie inne. Odmiennie przedstawia się też obrona pozwanego. Nie można w każdym razie przyjąć, aby żądanie zwrotu pożyczki i żądanie zwrotu bezpodstawnego wzbogacenia, stanowiły ten sam przedmiot żądania, w rozumieniu art. 321 § 1 k.p.c. Uzasadniona więc jest teza, że w świetle art. 321 § 1 k.p.c. niedopuszczalne jest zasądzenie określonego świadczenia pieniężnego na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu w sytuacji, gdy umowa pożyczki obejmująca to świadczenie jest nieważna.

Z tych przyczyn orzeczono, jak w sentencji (art. 393¹² k.p.c.).